

пізнавальна діяльність. Головними виступають питання – що вчити, як вчити, що засвоюється?.

– і третій підхід – з точки зору отриманих результатів – компетентнісний підхід, який націлює освіту на формування та розвиток базових і предметних компетентностей (знань, умінь, навичок, ставлень тощо) якими мають володіти курсанти після закінчення вищого військового навчального закладу.

Для того, щоб удосконалити професійну підготовленість випускників військових вищих навчальних закладів для якісного здійснення роботи з підлеглим особовим складом, можна включити різноманітні навчальні дисципліни, які спрямовані на розвиток лідерських, комунікативних, психологічних та соціальних навичок. Підсумовуючи, акцентуємо увагу на тому, що досвід організації та проведення освітнього процесу у ВВНЗ вчить, що найкращих результатів досягають там, де втілюються нові ефективні форми та методи навчання; впроваджуються новітні досягнення військової науки, педагогіки та психології; приділяється особлива увага зростанню методичної майстерності викладачів; постійно удосконалюються методичні документи для проведення навчальних занять.

СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

***О. Овчаренко**, докторка юридичних наук, доцентка
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого*

***О. Савчук**, кандидат психологічних наук
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

Програмні документи національного рівня щодо подолання наслідків війни в системі правосуддя. У Плані відновлення України, підготовленому робочою групою «Юстиція» в липні 2022 р. [1], містяться програмні заходи, які мають бути впроваджені в системі органів кримінальної юстиції та судовій системі з метою подолання викликів війни. Серед них – спрощення кримінального провадження, поглиблення рівня цифровізації кримінального провадження та правосуддя, удосконалення процесуальних та організаційних форм взаємодії між судами та органами кримінальної юстиції, створення законодавчих і організаційних передумов для притягнення військових злочинців до кримінальної відповідальності.

17 червня 2023 р. Єврокомісія ухвалила історичне рішення рекомендувати Європейській раді та Парламенту надати Україні статус кандидата в члени ЄС. Однією з умов вступу до ЄС є незмінний прогрес України у сфері судової реформи та вжиття дієвих заходів, спрямованих на подолання корупції.

8 листопада 2023 р. Європейська комісія представила Звіт стосовно прогресу України в сфері європейської інтеграції, розділ «Верховенство права та фундаментальні права», що містить розділ 2.2: «Судова влада та фундаментальні права» [2]. Висновки і рекомендації Звіту відображають поступ України на шляху до набуття членства у Європейському Союзі та є надзвичайно важливими для подальшого провадження судової реформи. Пріоритетним завданням України, на думку Європейської комісії, є ефективне розслідування на національному рівні воєнних злочинів, удосконалення законодавчої бази з цього питання та ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Варто підкреслити, що станом на кінець квітня 2024 р., незважаючи на те, що повномасштабна збройна агресія проти України триває вже третій рік, на національному рівні відсутній комплексний програмний документ, який надавав би відповіді на запитання, як судова система має комплексно долати наслідки війни. Окремі посилання на певні ділянки цієї роботи зустрічаються в стратегічних документах щодо вступу України до ЄС та інших деклараціях [3], однак ці згадки не є вичерпними.

Так, на національному рівні відсутнє бачення того, у який спосіб буде вирішуватися доля осіб, які підозрюються у колабораційній діяльності з російськими окупантами після деокупації тимчасово окупованих територій України. Обмеження фокусу уваги розглядом кримінальних провадження про воєнні та військові злочини є недостатньою для розв'язання цієї комплексної правової та соціальної проблеми. В контексті є актуальним вироблення на державному рівні бачення концепції так званого перехідного (транзитивного) правосуддя, яка б інтегрувала кілька напрямів:

офіційна фіксація збитків, завданих збройною агресією росії проти України, а також доказів воєнних злочинів, вчинених окупантами та їх посібниками як на підконтрольній території України, так і на території, яка знаходилась під окупацією;

розгляд і вирішення органами державної влади, у тому числі судами, справ про майнову і моральну шкоду, завдану громадянам, юридичним особами та державним інституціям збройною агресією росії проти України;

притягнення осіб, підозрюваних у колабораційних діях, до дисциплінарної, кримінальної та інших видів юридичної відповідальності;

створення дієвого механізму реінтеграції осіб, підозрюваних у колабораційних діях, в соціальний і правовий простір України після деокупації тимчасово окупованих територій через механізми прощення і примирення;

інституційне відновлення системи правосуддя в повоєнний період, яке враховуватиме необхідність виконання вимог зі вступу України в ЄС.

Проблеми, що виникають під час розгляду й вирішення справ, що випливають із військових правовідносин. Відповідно до п. 6 ст. 124 Конституції України створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів [4]. Стаття 12⁻² цього ж Закону передбачає безперервність судочинства під час війни і заборону обмеження повноважень судів, органів та установ системи правосуддя. Суди, органи та установи системи правосуддя повинні виконувати свої повноваження виключно в межах, визначених Конституцією України та законами України, що виключає можливість застосування скорочених, спотворених або обмежених судових процедур. Справжнім викликом для судової системи є вимога про необхідність повноцінного функціонування, перешкодою для чого є безпекові загрози, як-от повітряні тривоги, обстріли цивільної інфраструктури з території РФ, руйнування приміщень судів і масштабні кібер-атаки ворога, спрямовані на перешкоджання роботи органів державної влади [5].

За даними дослідження, проведеного Українською Гельсінською спілкою з прав людини у 2023 р., в Єдиному державному реєстрі судових рішень з 27 лютого 2022 р. по 1 травня 2023 р. було розміщено 585 вироків за міжнародні злочини, із них 26 вироків – за статтею 436 КК України (пропаганда війни), 541 вирок – за статтею 436⁻² КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників), 11 вироків – за статтею 437 КК України (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни), 31 вирок за статтею 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни), 3 вирок – за статтею 442 КК України (геноцид) і 0 вироків – за статтею 441 КК України (екоцид) [6, с. 96]. Кількість кримінальних проваджень, що розпочаті й розслідуються органами правопорядку, вимірюється десятками тисяч. Незважаючи на це, судова практика свідчить, що реальне покарання окупантів і агресорів є дуже складним, таких вироків – одиниці, на відміну від засудження українських громадян, які публічно висловлюються на підтримку дій ворога.

Серед основних викликів, що постали перед судовою системою України в результаті повномасштабної збройної агресії росії, можна відзначити наступні:

неготовність правової системи України до розгляду й вирішення справ в умовах правового режиму воєнного стану, в результаті чого численні прогалини нормативного регулювання мали негативні наслідки для забезпечення прав та основоположних свобод людини;

швидкість окупації ворогом частини території України, зокрема на Донбасі й на півдні України, що позбавило працівників судової системи організаційних можливостей швидко і у повній мірі евакуювати матеріали судових справ та інші важливі документи з судів;

величезне територіальне й часове поширення військових дій, їх інтенсивність, підступність ворога та недостатнє покриття території України сучасними засобами ППО, що призводить до втрати людей та ресурсів;

непідготовленість суддів та співробітників інших правоохоронних органів до ефективного досудового розслідування й судового розгляду кримінальних проваджень у військових та воєнних злочинах;

організаційні та технічні проблеми зі здійснення досудового розслідування й судового розгляду справ, що випливають із правовідносин, пов'язаних з війною, зокрема, вади електронного діловодства в органах правопорядку й судах, неповноцінне функціонування ЄСІТС, брак засобів технічного фіксування злочинів в органах правопорядку та ін.;

складність кримінальних проваджень та інших категорій справ, що випливають з військових правовідносин, що обумовлено серед іншого, необхідністю застосування положень міжнародного гуманітарного права;

труднощі з фіксацією та доказуванням військових та воєнних злочинів, що призводить до численних процесуальних вад доказової бази в таких кримінальних провадженнях.

На початку 2022 р. до чинного законодавства були внесені зміни, спрямовані на посилення спроможності інституту кримінальної відповідальності за вчинення основних злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Так, йдеться про внесення змін до КПК України й Кримінальний кодекс України, спрямовані на врегулювання досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, порядку обміну військовополоненими [7; 8; 9], а також уточнення складів злочинів, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України [10]. Зокрема, законодавець уточнив склади злочинів, передбачені статтею 111⁻¹ (колабораційна діяльність), статтею 111⁻² (пособицтво державі-агресору), статтею 436⁻² КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) та низку інших. Ці злочини належать до Розділу I КК України, що вміщує злочини проти основ національної безпеки України та Розділу XX – Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. КК України також містить Розділ XIX – Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), в якому зосереджені правопорушення, скоєні спеціальним суб'єктом –

військовослужбовцем Збройних Сил України та порівняних до них формувань. Наявність широкого спектру військових кримінальних правопорушень у Розділі XIX КК України й правопорушень проти основ національної безпеки у Розділі I КК України, суб'єктами відповідальності за які є переважно громадяни України, не доповнюється ефективною системою складів так званих «воєнних» або «міжнародних» правопорушень, які встановлюють відповідальність іноземних агресорів – окупантів, військовослужбовців збройних сил та військових формувань, які здійснюють збройну агресію та обстріли цивільного населення.

З лютого 2022 р. правоохоронні органи фіксують тисячі військових і воєнних злочинів, що вчиняються на території України, частина з яких вже перебуває на розгляді в судових органах.

Перспективи становлення військової юстиції в Україні. Серед першочергових завдань України – ратифікація Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, що дасть нашій країні можливість розширити можливості кримінального переслідування за весь спектр злочинів, які відповідно до статті 5 цього Статуту називаються «міжнародними злочинами», а саме: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії [11]. Безумовно, вказані кримінальні діяння мають бути належним чином імplementовані в Кримінальний Кодекс України.

Питання ефективного розгляду судовою системою кримінальних проваджень, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України, є вкрай важливим. Міжнародний досвід свідчить, що незважаючи на всі недоліки й виклики, які постають перед національним правосуддям, воно є більш ефективним, ніж міжнародні судові установи, створені на підставі міжнародних угоди або що функціонують постійно (Міжнародний кримінальний суд), в питанні притягненні до кримінальної відповідальності рядових виконавців злочинних наказів, пов'язаних зі збройною агресією [6, с. 9-23]. Завдання міжнародних трибуналів переважно зводиться до покарання організаторів воєнних конфліктів, вищого воєнного керівництва країни-агресора. Часові й організаційні ресурси таких трибуналів є обмеженими, а наслідки збройної агресії характеризуються масштабністю, що ми можемо спостерігати в Україні. Належним чином зафіксувати докази міжнародних злочинів, вчинених на території суверенної країни й покарати численних комбатантів та різноманітних посібників агресора – це першочергове завдання національної юстиції.

Судова система України також має трансформуватися для того, щоб належним чином розглянути кримінальні провадження, пов'язані з війною. До середини 2000-х років в Україні успішно функціонували військові суди,

до юрисдикції військових яких були віднесені справи про кримінальні та адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями та прирівняними до статусу військовослужбовців особами. Підсистему військових судів склали військові суди гарнізонів, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України, Військова судова колегія у складі Верховного Суду України. Судді військових судів мали особливий правовий статус: вони підпорядковувалися вимогам і обмеженням, передбаченим для всіх суддів, а також перебували на службі в Збройних Силах України. Відновлення військових судів, які мали повноцінну трірівневу вертикаль, виявляється малоперспективним через брак технічних та організаційних ресурсів. Основною перешкодою для цього є значна тривалість процедур конкурсного добору на суддівські посади відповідно до чинного законодавства, а проблема розгляду і вирішення справ про воєнні та військові злочини має розв'язуватися в режимі теперішнього часу.

Одним із оптимальних варіантів підвищення якісного рівня розгляду суддями справ, пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України, є розширення спеціалізації суддів на всіх рівнях судової системи. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» дозволяє зробити це без внесення додаткових змін і залучення додаткових фінансових ресурсів. Відповідно до п. 2 ст. 18 цього Закону у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. Безумовно, судді, що спеціалізуються на розгляді справ, пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України, повинні пройти належне підвищення кваліфікації, яке з 2022 р. організовує Національна школа суддів України.

Серед експертів також лунають пропозиції створити в судовій системі окремий суд зі статусом вищого спеціалізованого суду, який буде розглядати і вирішувати справи, пов'язані зі збройною агресією РФ проти України. Незважаючи на те, що така перспектива потребує внесення змін до чинного законодавства, оголошення і проведення відкритого конкурсу на посади суддів вищого спеціалізованого суду, вона виглядає доволі раціональною у довгостроковій перспективі, адже наслідки війни в Україні судова система буде опрацьовувати ще декілька десятирічч після її завершення. Досвід створення Вищого антикорупційного суду України засвідчив, що весь цей процес зайняв близько трьох років (2017-2019 рр.), і став одним із найбільш успішних проектів у сфері судової реформи за весь період незалежності України.

Окрім судів, важливу роль в подоланні негативних наслідків збройної агресії проти України, відіграють органи кримінальної юстиції. В системі

органів прокуратури з 2014 року діють підрозділи спеціалізованої прокуратури у сфері оборони, які опікуються кримінальними провадженнями у військовій сфері. Підслідність військових і воєнних злочинів не є централізованою, але значну частину цих кримінальних правопорушень має розслідувати Служба безпеки України. В умовах дії правового режиму воєнного стану інші органи досудового розслідування, зокрема поліція, ДБР також долучаються до здійснення процесуальних дій у цих категоріях справ. Важливу роль в запобіганні й протидії правопорушенням серед військовослужбовців відіграє Військова служба правопорядку, яка функціонує в структурі Збройних Сил України. На сьогодні найбільш серйозним викликом для вказаних органів кримінальної юстиції є налагодження ефективної та оперативної взаємодії, що не завжди є можливим з урахуванням прогалин чинного законодавства. В перспективі доцільним є створення спеціалізованих структурних підрозділів, які би спеціалізувалися на розгляді й вирішенні питань, що впливають з воєнних правовідносин, в кожному органі правопорядку. Навіть за умови завершення в Україні дії правового режиму воєнного стану масштабна загроза повторення збройного нападу з боку ворога потребуватиме створення нових форматів функціонування всієї національної системи кримінальної юстиції.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що ефективне подолання негативних наслідків збройної агресії росії проти України є запорукою національної стійкості нашої країни, що сприятиме збереженню української державності та розширенню перспектив вступу України до Європейського Союзу на умовах повноцінного членства.

Список використаних джерел

1. Проект Плану відновлення України (матеріали робочої групи «Юстиція»), розроблений Національною радою з відновлення України від наслідків війни у липні 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>
2. Commission staff working document, Ukraine 2023, Report Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023, Communication on EU Enlargement policy. 8.11.2023. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a0f3eaa6-7eee-11ee-99ba-01aa75ed71a1/language-en>
3. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

5. Ovcharenko O., Kozachenko A., Kabalskyi R., Savchuk O. Judiciary in Ukraine and Challenges of the War Time: Protection of Human Rights in Extraordinary Conditions and Prospects of Restoration of Military Courts. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210433554>

6. Козьменко А., Лебідь В., Крапівін Є., Войнова Н., Сапожнікова О. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. 2023. Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. 130 с.

7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 р., № 2111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n5>.

8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 р., № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n2>.

9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 р., № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

11. United Nations (2002). Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depository: Secretary-General of the United Nations, <http://treaties.un.org>. Available from: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>